

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Gotlands medeltida fiskelägen : en arkeologisk förstudie
d'Agnan, Peter

Fornvännen 2010(105):3, s. [236]-239 : ill.

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2010_236

Ingår i: samla.raa.se

Gotlands medeltida fiskelägen – en arkeologisk förstudie

Den 22 juli 1361 landsteg Valdemar Atterdags här enligt sägnen vid Kronvalls fiskeläge i Eksta socken. Därefter låg Gotland under Danmark i nästan 300 år.

Ovanstående är en viktig, vitt beskriven händelse i Gotlands historia. Sägenuppgifterna har ändrats och förvrängts under seklers lopp. Varken landstigningsplats eller datum är i själva verket kända från samtida källor. Huruvida Valdemar landsteg här eller där är dock inte viktigt i just detta sammanhang, utan frågan rör fiskeläget. Fanns det sådana, som påstås, under medeltiden, och vad vet vi i så fall om dem?

Vi vet föga. Dock är det troligt att Kronvalls fanns redan då, och därtill hundralet andra fiskelägen runt Gotlands kust. Kunskapen om dem är likaså ringa. Merparten av dessa potentiella fornlämningar finns inte i fornminnesregistret, och de riskerar därmed att förstöras i takt med den markant ökande kustexploateringen på ön. Med andra ord kvarstår exakt samma situation som Ingemar Olsson beskrev i dessa spalter 1985 angående de vikingatida och tidigmedeltida hamnarna på Gotland.

Mot bakgrund av detta startade jag 2008 det arkeologiska Hamn- & fiskelägesprojektet med fokus på fiskelägena. 2009 utförde jag en förstudie (d’Agnan 2009) som projektets första fas. Syftet var att ta fram underlag för vidare studier samt att visa på bristen på kunskap om fiskelägenas förekomst och omfattning.

Mina metoder var litteraturstudier, arkivforskning, registergranskning och en studie av äldre historiska kartor, samt även begränsade fältinventeringar för att utvärdera materialet. Grunden till kartstudien var de ofta brukade skatläggningsskartorna från omkring år 1700 som kan visa hur kulturlandskapet såg ut även under medeltiden. Här sökte jag indikationer på äldre kustbruk utifrån flera kriterier, där jag framför allt granskade vägsystemen. Studiens avgränsning i tid och rum var hög- och senmedeltiden (ca. år 1200–1600) samt hela Gotlands kust.

Tidigare forskning

Forskningsfältet äldre hamnar och fiskelägen på Gotland har genom årtiondena alstrat en rad artiklar och böcker. Per Arvid Säve nämnde redan 1880 att det vid Snäckhus i Vamlingbo fanns rester efter en gammal hamn och återgav sägner om stort sillfiske i äldre tider på samma plats (1880, s. 97, not 1). Ännu intressantare är att han också räknade upp 45 fiskelägen som han bedömde som öns äldsta utifrån deras namntyper (1880, s. 50, not 1).

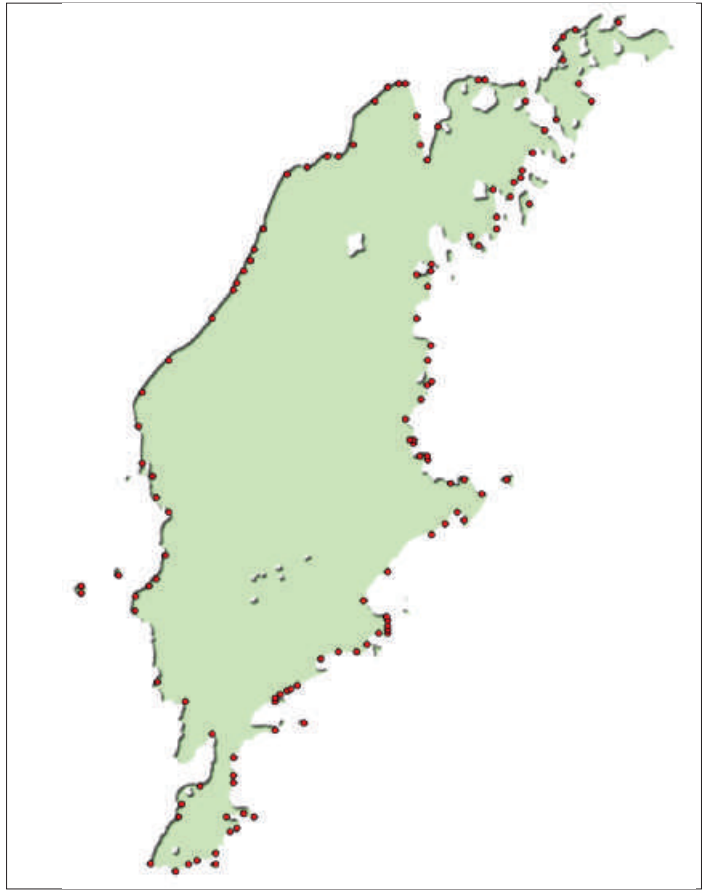
1932 berörde Richard Steffen ämnet i och med att han publicerade och diskuterade den äldsta kända hamnrätten på Gotland från 1639. Han drog även fram en rad andra historiska källor och pekade på hamnfogdar som varit stationerade på lanthamnarna i olika hamndistrikt. Steffen nämnde flera äldre fiskelägen.

Erik Floderus skrev 1934 om den vikingatida och tidigmedeltida hamnen vid Paviken i Västergarn. Henrik Munthe behandlade i en mycket grundlig och heltäckande artikel 1947 tilläggsplatser med hamnar och länningar och pekade ut flera aspekter av ämnet som borde studeras närmare. Han var därmed den förste som tog ett större grepp om ämnet. Redan 1908 hade Munthe lagt märke till båtlänningar på Stora Karlsö (1947, s. 45 ff).

Hans Hansson sökte i början av 1960-talet efter vikingatida och tidigmedeltida hamnar på Gotland med hjälp av historiska källor och fosfatkartering. Resultaten publicerade han i *Fornvännen* 1967.

1972 tog Hans Olsson upp Snäck-namnen på Gotland i en grundlig artikel och kopplade samman dem med ett tiotal vikingatida och tidigmedeltida hamnar runt om på ön. Även andra forskare har diskuterat snäck-namnen och hamnarna, t.ex. Åke Hyenstrand (1989, s. 48 f) och Ola Kyhlberg (1991, s. 52 f) som använde dem i frågan om äldre distriktsindelningar på Gotland. Sune Jönsson och Lars Löthman (1978, s. 114–116) redogjorde för 70-talets fornminnesinventering på Gotland och räknade upp en rad dittills okända fornlämningskategorier. Bland annat nämnde de båtlänningar och hamnanläggningar

Fig. 1. Gotland med kända och sannolika platser för medeltida hamn- och fiskelägen. Karta förf.
—Gotland with known and probable locations of Medieval harbours and intermittently inhabited fishing settlements.

och efterlyste en fördjupad studie av övergivna äldre hamn- och fiskelägen.

I boken *De kommo vida...* 1981 redogjorde Per Lundström för omfattande arkeologiska undersökningar vid Paviken som påbörjats av Hansson och fullföljts av Lundström och Jan Peder Lamm. 1985 skrev åter Ingemar Olsson i *Fornvännen* och sände ett »SOS för äldre hamnar» där han behandlade flera vikingatida och tidigmedeltida hamnar som delvis förstörts av sentida markexploatering.

Under de senaste två årtiondena har Dan Carlsson sedan varit den centrala forskaren på området. 1987 beskrev han en pilotstudie för att få en samlad bild av hamnarna, och han har sedermera lett flera projekt på området med omfattande fältarkeologiska insatser (1998; 1999).

Arkeologiska undersökningar vid medeltida lanthamnar

Flera större gotländska lanthamnar har genomgått arkeologiska undersökningar, dock främst sådana från vikingatiden och tidiga medeltiden. Hög- och senmedeltida fiskelägen har inte undersökts närmare förrän från 2005 och framåt, och då endast i mycket begränsad omfattning.

Vid Färsviken i Östergarn har Carlsson (2005) lett fosfatkartering, metallsökning och mindre utgrävningar. Vid Hörte i Burs har han lett schaktövervakning och metallsökning (Carlsson 2007). I Sundre socken har han lett metallsökning och provgrävningar vid Rivet och Barshage fiskelägen (Carlsson 2008). Vid en provundersökning redan 1988 vid Överstekvarn i Lummelunda socken påträffade han också lämningar som han tol-

kade som ett fiskeläge med datering till vikingatiden och medeltiden (ATA dnr 413-3597-1998; någon rapport har jag dock inte kunnat finna). Det är främst dessa få och små undersökningar vi har att utgå från vad gäller hög- och senmedeltida fiskelägen.

De begränsade undersökningarna har alstrat ett intressant och rikligt fyndmaterial som närmast liknar boplatssfynd. Här finns fisk- och djurben, keramik, halvfärdiga hantverksprodukter samt även bruksföremål som nätsänken, nålar, tärningar, knivar och mynt.

Den nya studiens resultat

Det genomgångna arkivmaterialet visar en samlad men förstuds inte heltäckande bild av det medeltida kustbruket. Mest intressanta är kartorna som visar hur vägnätet förgrenar sig ut mot kusterna över hela ön. Här finns direkt anknäning till kustbruket då vägarna oftast leder till en hamn eller ett fiskeläge.

Vi kan peka ut ett tiotal lanthamnar, flera lastageplatser, minst sex fiskelägen eller hamnar med kapell samt ett hundratal övriga fiskelägen. Sammanlagt finns grovt räknat över 120 sannolika lägen för hög- och senmedeltida hamn- och fiskelägen på Gotland. Av dessa var år 2008 ca 20 registrerade som fornlämningar. Resterande 100, främst fiskelägen, är inte registrerade. Utöver de utpekade lägena finns i varje socken även flera mindre »gårdsfiskelägen» som inte medtagits i studien.

Att fiskelägena inte är registrerade beror på att de är svåra att identifiera i fält. Många skulle utan arkeologiska prospekteringsmetoder till och med vara omöjliga att lokalisera. Utifrån undersökningarna i Sundre kan sägas att kulturlagret är tunt och ligger direkt under grästorven (Carlsson 2008). Det är med andra ord en skör fornlämningstyp som är lätt att skada oavsiktligt. De berörda platserna kan indelas i flera kategorier. I förstudien valde jag indelningen hamnar, lastageplatser, fiskelägen med kapell, och slutligen övriga fiskelägen. Kategorierna skiljer sig med avseende på geografiskt läge. Hamnar och lastageplatser ligger mera skyddat, t.ex. i vikar eller

bakom holmar och rev. Fiskelägena ligger där- emot direkt mot öppet hav eller i vikar med direkt anknäning till öppet hav.

Lokaliseringen kan förklaras av det direkta kustbruket, där fiskelägena ligger så nära fiskevattnen som möjligt. Här har fiskats med små grundgående båtar med begränsade seglings- egenskaper som kunde dras upp på land. Hamn- och lastageplatserna krävde dock lugnare och djupare vatten. Båtarna som lade till vid bryggkonstruktioner tillhörde medeltidens olika typer av handelsskepp.

Flera längre kuststräckor saknar efter studien fortfarande möjliga hamn- och fiskelägen. Förklaringen är oftast att naturliga förutsättningar saknas där. Det kan mycket väl finnas lägen även på dessa sträckor, men de har inte kunnat lokaliseras med hjälp av det historiska kartmaterialet. Studiens resultat är inte direkt oväntat, men ändå anmärkningsvärt om man ser till dess omfattning och innebörd. Antalet troliga hamn- och fiskelägen från Gotlands medeltid är så pass stort att myndigheterna borde vidta åtgärder.

Slutord

Med den snabbt ökande efterfrågan på kustnära exploateringsområden på Gotland riskerar många okända fornlämningar att förstöras. Studien visar tydligt på det problem vi står inför, där en del av öns kulturarv kan försvinna som vi idag fortfarande har tämligen ringa kunskaper om. Platserna i fråga är till övervägande del inte fornminnesregistrerade eftersom där inte finns några fasta fornlämningar att se ovan mark. Studien visar dock även på materialets ännu orealiserade vetenskapliga potential.

Fisken var en avgörande resurs i det medeltida kustbruket, både som handelsvara och som föda, speciellt under fastan. I och med handeln med fisk över hela Östersjöområdet ingår det medeltida fisket som en del av Gotlands bidrag till europeiseringsprocessen. Vi har här ett material som ger oss möjlighet att studera och förstå det medeltida kustbruket bättre, samt därigenom även samhället i övrigt.

Referenser

- Carlsson, D., 1987. Äldre hamnar – ett hotat kulturarv. *Fornvännen* 82.
- 1998. *Vikingahamnar. Ett hotat kulturarv*. Visby.
- 1999. *Ridanäs. Vikingahamnen i Fröjel*. Visby.
- 2005. *Särskild arkeologisk utredning... rörande vikingatida hamn vid Färsviken, Östergarn socken, Gotland*. ArkeoDok rapport 2005:14. Visby.
- 2007. *Arkeologisk förundersökning. Rapport över arkeologisk förundersökning vid fiskeläget Herta, Kärne 1:50, Burs socken, Gotland*. ArkeoDok rapport 2008: 21. Visby.
- 2008. *Särskild arkeologisk utredning. Hamn och fiskelägen i Sundre under vikingatid-medeltid*. ArkeoDok rapport 2008:9. Visby.
- d’Agnan, P., 2009. *Arkeologisk förstudie. Hamn- & fiskelägesprojektet. Gotlands län*. C.H.A.B rapport 2009:1. Visby.
- Floderus, E., 1934. Västergarn. *Fornvännen* 29.
- Hansson, H., 1967. Gotländska tingshamnar. *Gotländskt arkiv* 1967. Visby.
- Hyenstrand, Å., 1989. *Socknar och stenstugor. Om det tidiga Gotland*. Stockholm Archaeological Reports 22. Stockholms universitet.
- Jönsson, S. & Löthman, L., 1978. Gotländska fornlämningar, gotländska kulturminnen. Inventering 40 år efteråt. *Fornvännen* 73.
- Kyhlberg, O., 1991. *Gotland mellan arkeologi och historia*. Theses and Papers in Archaeology 4. Stockholm.
- Munthe, H., 1947. Om gamla tilläggsplatser för farkoster på Gotland. *Gotländskt arkiv* 1947. Visby.
- Olsson, I., 1972. Snäck-namn på Gotland. *Fornvännen* 67.
- 1985. SOS för äldre hamnar. *Fornvännen* 80.
- Steffen, R., 1932. Handlingar rörande fiskeriet på Gotland. *Gotländskt arkiv* 1932. Visby.
- Säve, P.A., 1880. *Havets och fiskarens sagor samt spridda drag ur Gotlands odlings saga och strandallmogens liv*. Visby.

Peter d’Agnan

Centrum för Historisk Arkeologi & Byggnadsvård

Lokrume Utgård

SE-621 74 Visby

info@chab.se